

הקסם של 'השומר הצעיר'

תנועת הנוער 'השומר הצעיר' נוסדה בווינה בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה. התנועה החדשה המשיכה פעילות ענפה והתארגנות פוליטית-ציונית שהתפתחה במזרח אירופה ובמערבה למן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה.¹ אנשי תנועת 'השומר הצעיר' הראשונים הגיעו לחופי הארץ בטבת תרע"ט (ינואר 1919) וסימנו בכך, יחד עם עולים ממקומות אחרים, את תחילתה של העלייה

מאמר זה הוא פרק מתוך עבודת הדוקטור: 'שלוש קבוצות מהגרים בישוב היהודי בארץ-ישראל בעשור השני והשלישי של המאה העשרים', שנכתבת בהדרכתו של פרופ' ישראל ברטל, ראש החוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים. ברצוני להודות מקרב לב למורי ומדריכי היקרים מן הקיבוצים בית-אלפא, משמר-העמק ורמת-יוחנן: תרצה אמבר, ישעיהו (שייק) בארי, וילק הורוביץ, מאירה הכהן, רחל הרעד, אליעזר (יו"ק) לימון, עדנה מן, יונה פרנקל ז"ל, אמנון קרניאל, רפאל רפפורט. תודתי העמוקה למורי וחברי מן האקדמיה שעזרו לי רבות בהכנת המאמר: עמנואל אטקס, שמואל אלמוג, יורם בילו, ישראל ברטל, תמר הס, אלחנן יקירה, ראובן כהנא, חגית לבסקי, עמיה ליבליך, משה ליסק, מיכאל סילבר, דליה עופר, מוקי צור, דב קולקה, ישראל קולת, שולה קשת, אביעזר רביצקי, זאב שטרנהל.

1 ראה: א' זאלץ, 'לתולדותיה ולסטטיסטיקה של התנועה הציונית בגליציה', י' כהן וד' סדן (עורכים), פרקי גליציה: ספר זכרון לד"ר אברהם זילברשיין, תל-אביב תשי"ז, עמ' 27-56; י' אלסטר, 'ראשיתו של "השומר הצעיר" בגליציה', שם, עמ' 263-265; א' מרגלית, "השומר הצעיר": מעדת נעורים למארכסיוס מהפכני (1913-1936), תל-אביב תשמ"ה, עמ' 17-20; א' אפרת, דרך שומרים בהגשמה: הכשרה ועלייה של השומר הצעיר בפולין ובגליציה בין שתי מלחמות עולם, גבעת-חביבה תשנ"א, עמ' 20-43; מ' מינץ, חבלי נעורים; התנועה השומרית 1911-1921, ירושלים תשנ"ה, עמ' 19-30; י' ברטל, 'בין שלוש אומות: היהודים בגליציה המזרחית', ש' הראל-חושן (עורכת), אוצרות גנוזים: אוספי אמנות יהודית מגליציה מהמוזיאון לאתנוגרפיה ולאומנויות בלבוב, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 53-59.

השלישית.² רוב חניכי התנועה השתלבו בארץ ביישוב היהודי הקיים, שהתאושש אז מפגעי המלחמה. אבל כמה מאות מתוכם העדיפו להצטרף לקבוצות חדשות וייחודיות שארגנו אנשי 'השומר הצעיר'. קבוצות אלו, בדומה ל'גדוד העבודה' ולקבוצות אחרות, נדדו במקומות שונים בארץ ועבדו בעבודות שונות, ואנשיהן יסדו את הקיבוצים הראשונים של 'השומר הצעיר' בארץ: בית-אלפא, משמר-העמק ומרחביה.

מחנה האוהלים
בבית אלפא (1923)

מטרת מאמר זה היא להתחקות אחר תפיסת העולם הנפשית-הרוחנית הייחודית של אנשי 'השומר הצעיר' הללו. אחד ממאפייניה הבולטים, אם כי לא היחיד, הוא החיפוש אחר המופלא, הנשגב והמקסים שבמציאות הסובבת, פתיחות כלפי ממדים אלה והתפעלות מהם, וכל זאת כחלק מתהליך יצירה מודע של זהות חדשה ותרבות חדשה. במאמר זה ברצוני להציג מבעים שונים למרכיב זה של תפיסת עולמם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים בארץ, כפי שנשתמרו בכתיבהם שיצאו לאור, בתעודות

2 מרדכי שנהבי פרסם מודעה בתוך: הפועל הצעיר, י"ב בתמוז תרע"ט, עמ' 70, ובה כתב: 'מרדכי שנהבי (עלפנבין) מודיע בזה להוריו שהוא נמצא כבר ששה חדשים בארץ, עובד ביבנאל מרגיש את עצמו טוב מאד ובריא. מחכה למכתבים ע"י הפועל הצעיר בשביל שנהבי. אפרים טרטקובר נמצא ביהודה'. עיין: מ' שנהבי, 'סיפורי העולה הראשון', א' שדמי (עורך), מקורות לחקר תולדות השומר, 1, גבעת-חביבה 1984, עמ' 3-6.

בארכיונים ובעדויות שבעל־פה, מאותו זמן ולאחר זמן. כמו כן אצביע על המקורות הרעיוניים והתרבותיים של אנשי 'השומר הצעיר', ואבהיר את הצורך במציאת הגדרות הולמות חדשות למכלול תופעות תרבותיות של המחצית הראשונה של המאה העשרים.

איור השער של קובץ 'קהילתנו'

חוקרים רבים עסקו באנשי 'השומר הצעיר' בארץ. הגם שתנועת נוער זו נוסדה כאמור בווינה של ימי המלחמה, היא עברה שינויים רעיוניים וחברתיים תהומיים בעקבות השתלבותה ביישוב הארץ־ישראלי. העומק והפתיחות הרגשיים והרעיוניים של אנשי 'השומר הצעיר' נתקלו לעתים בזרות וניכור, ובמילים אחרות, בחוסר הבנה ובצרות מוחין אצל חלק מאנשי היישוב. אף להיסטוריון החוקר דרושה השכלה רחבה וגישה מורכבת ורב־תפנים כדי להבינם, בפרט ככל שהדבר נוגע לקובץ 'קהילתנו', השנוי במחלוקת מאז הוצאתו לאור, שהוא אחד המקורות העיקריים להבנת תפיסתם העצמית של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים.³

משה ברסלבסקי נקט בספרו גישה רבת־תפנים כלפי חווייתם הנפשית של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים ומבעיה הספרותיים.⁴ מידע רב על שנותיהם הראשונות של אנשי 'השומר הצעיר' וחבריהם בארץ מצוי במאמריו והערותיו של ידידיה שוהם.⁵ אלקנה מרגלית ביקר במחקרו המקיף את התנסויותיהם והתנסחויותיהם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים.⁶ לוי אריה שריד סבר שלאנשי 'השומר הצעיר' 'ארבה... סכנת התלישות האינטלקטואלית וטיפוח רגשות פסיכולוגיסטית'.⁷ אולם, כפי שטענו דן הורוביץ ומשה ליסק, האינטלקטואליזם היה המאפיין העיקרי של אנשי 'השומר הצעיר',⁸ וה'שיגעון השומרי' תרם למימוש המטרות החלוציות, לדעתו של זאב לקויר.⁹ משה ציוניק בדק את היחסים בין אנשי 'השומר הצעיר' לבין אנשי תנועת הפועלים היהודית ומנהיגיה בארץ.¹⁰

3 קהילתנו: קובץ תרפ"ב, בית־אלפא תשכ"ד [להלן: קהילתנו].

4 ראה: מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ־ישראלית: קורות ומקורות, א, תל־אביב תשט"ו, עמ' 195.

5 ראה: י' שוהם, 'נאמנים לציווי בראשית', הדים: לשאלות החברה הקיבוצית, 74 (אב תשכ"ג), עמ' 35-47; הנ"ל, 'לתולדות השומר הצעיר', שם, 97 (אייר תשל"ב), עמ' 51-55; הנ"ל, 'בין השומר הצעיר לגדוד־העבודה', שם, 99 (אדר א' תשל"ג), עמ' 221-227; הנ"ל, 'אום־אל־עלק - פרשה של נסיון נועז שנכשל', מאסף: כתבים לחקר תנועת הפועלים היהודית, ה (אדר ב' תשל"ג), עמ' 206-216; הנ"ל, 'הקדמה', א' הכהן, בנתיבי קיבוץ, מרחביה ותל־אביב תשל"ג, עמ' 1-7; הנ"ל, 'מראשוני הראשונים: עשר שנים לפטירתו של זאב בלוך', הדים, 100 (תשרי תשל"ד) עמ' 110-114; הנ"ל, 'השנים הראשונות של השוה"צ 1913-1973', מאסף, ו (אדר תשל"ד), עמ' 125-134; הנ"ל, "'האתמול שלי" לז. הורוביץ כמקור היסטורי לחקר תולדות השומר הצעיר', הדים, 103 (אלול תשל"ה), עמ' 41-44; הנ"ל, 'מדוע נפקד מקומו של קיבוץ השומר הצעיר א' במועצת הייסוד?', מאסף, ט (אב תשל"ז), עמ' 15-19; הנ"ל, 'על "כאן על פני האדמה"', מאסף, יג (תשמ"ב-תשמ"ג), עמ' 127-129.

6 ראה: מרגלית (לעיל, הערה 1), עמ' 10-11.

7 ראה: ל"א שריד, החלוץ ותנועות הנוער בפולין 1917-1939, תל־אביב תשל"ט, עמ' 152.

8 ראה: ד' הורוביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה: יהודי ארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, תל־אביב תשל"ז, עמ' 48-49.

9 ראה: ז' לקויר, תולדות הציונות, ירושלים ותל־אביב תשל"ז, עמ' 240.

10 ראה: מ' ציוניק, 'יחסם של אישים לראשית הופעתו של השומר הצעיר בא"י', מאסף, יא (תשמ"ט), עמ' 115-122; הנ"ל, 'בין גדוד העבודה לשומר הצעיר', הקיבוץ: במה בין־תחומית לחקר החברה הקיבוצית, 8 (תשמ"ב), עמ' 131-149; הנ"ל, 'חלקו של "השומר הצעיר" בהקמתה של ההסתדרות', שם, 11 (תשמ"ה), עמ' 163-170.

הסבר נפשי-חברתי מנהיר ומורכב לחווית העלייה של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים הובא בעבודותיו של מוקי צור.¹¹ פרדי רוקם תיאר את הפעילות התרבותית-התאטרונית שקיימו אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים בניצוחו של חברם יהודה יערי בהיותם במחנה העבודה.¹² מלבד ערכה האמנותי ביטאה פעילות זו את החיפוש הנפשי-הרוחני שלהם אחר 'הרעיון המדריך', כפי שהראה במאמרו אלי שדמי.¹³ גד אופז בדק את השפעתו של החלוץ וההוגה אהרון דוד גורדון על אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים.¹⁴ אניטה שפירא הצביעה על רובד החוויה הדתית במחשבתם ובמעשיהם של מנהיגי 'תנועת העבודה' היהודית בארץ, ובתוכם אנשי 'השומר הצעיר'.¹⁵ חקר כתביהם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים וחבריהם באמות מחקר ספרותיות הביא לראייה חדשה של החוויה ה'שומרית'. שולמית קשת הצביעה על הממד הנפשי המחתרתי בכתבי אנשי 'השומר הצעיר' בהשוואה לחיבורים אחרים שנכתבו ביישוב.¹⁶ אביבה אופז האירה היבטים של הסגנון והתוכן בכתבי אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים.¹⁷ תמר הס כתבה על דימויים של נשיות בקובץ 'קהליתנו' ובימים ולילות, ספרו העלילתי-המיתי של נתן ביסטריצקי, שהיה גם מעורכי הקובץ.¹⁸ זאב שטרנהל הצביע על 'הפוטנציאל המהפכני' של אנשי העלייה השלישית ואנשי 'השומר הצעיר' בתוכם.¹⁹ מתתיהו מינץ כתב חיבור עשיר בתעודות על תולדות השנים הראשונות של תנועת 'השומר הצעיר' במרכז אירופה

11 ראה: מ' צור, 'יהודה יערי: סופרה של תקופה - אחרית דבר', י' יערי, תשובתו של אביגדור שץ, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 193-204; הנ"ל, 'ללוות את המעשה בחשבון-נפש-ולב', 'קיבוץ מקום': ספר אירוע, רמת-אפעל תשמ"ו, עמ' 6-7; הנ"ל (מהדיר), קהליתנו: קובץ תרפ"ב - הגות, לבטים ומאויי חלוצים, ירושלים תשמ"ח; הנ"ל, 'העיסוק בקומונות - מימי הראשית שלנו', י' דרום וא' גל (עורכים), קיבוץ וקומונה: בעקבות ספרו של יעקב עובד "מאתיים שנות קומונה בארצות הברית", רמת-אפעל 1988, עמ' 27-28; הנ"ל, התשמע קולי, תל-אביב תשנ"ה.

12 ראה: פ' רוקם, "'הדיבוק" על כביש חיפה-ג'דה: על ההצגה הראשונה של "הדיבוק" בארץ-ישראל', קתדרה, 26 (טבת תשמ"ג), עמ' 186-193.

13 ראה: א' שדמי, 'בחיפוש אחר "הרעיון המדריך"', הנ"ל (לעיל, הערה 2), עמ' 70-71.

14 ראה: ג' אופז, 'נתיב החיפוש אחר "סמלים חיוניים": הויקה האדאית של "השומר הצעיר" אל תורתו ואישיותו של אהרון דוד גורדון', שורשים: קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה, ו (תשנ"א), עמ' 223.

15 ראה: א' שפירא, 'המוטיוויים הדתיים של תנועת העבודה', ש' אלמוג, י' ריינהרץ וא' שפירא (עורכים), ציונות ודת, ירושלים תשנ"ד, עמ' 301-327 (=הנ"ל, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל-אביב 1997, עמ' 248-275).

16 ראה: ש' קשת, 'ראשית הרומן הקיבוצי: ספרות אידאולוגית בין קוראים יוצר ויצירה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, אוקטובר 1991; הנ"ל, 'החיים הם היצירה: יחסי סימביוזה בין החיים ליצירה הספרותית בקיבוץ בשנות הראשית', עלי-שית, 33 (סתיו תשנ"ד), עמ' 55-66; הנ"ל, המחותרת הנפשית: על ראשית הרומן הקיבוצי, תל-אביב 1995, עמ' 1-180.

17 ראה: א' אופז, 'עולם הסמלים של "קהליתנו"', קתדרה, 59 (ניסן תשנ"א), עמ' 126-143; הנ"ל, 'יסודות אקספרסיביסיטיים בקובץ-קהליתנו', עלי-שית, 29-30 (סתיו תשנ"ב), עמ' 254-260; הנ"ל, "'קהליתנו" כיומן וידייים, שורשים, ז (תשנ"ב), עמ' 319-329; הנ"ל, 'תעודה ויצירה: בין יומנים קבוצתיים וסיפורת התיישבות של העלייה השלישית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, אדר תשנ"ג, עמ' 12; הנ"ל, 'בין יומנים קבוצתיים וסיפורת ביצירתה של העלייה השלישית', עלי-שית, 35 (חורף תשנ"ה), עמ' 103-116; הנ"ל, תעודה ויצירה: בין יומנים קבוצתיים וסיפורת עליה שלישיית, תל-אביב 1996, עמ' 20-77.

18 ראה: ת' הס, "'כלום תשאל מהו שעור הקומה של מרבד" דימויים של נשיות בקובץ קהליתנו וברומן ימים ולילות מאת נתן ביסטריצקי', עבודת גמר, האוניברסיטה העברית אפריל 1995.

19 ראה: ז' שטרנהל, 'בנין אומה או תיקון חברה? לאומיות וסוציאליזם בתנועת העבודה הישראלית, 1904-1940, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 15. וכן: א' שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', מ' ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי, ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 56.

ומזרחה ובארץ-ישראל.²⁰ דוד זית עסק בסוגיית עזיבתו של מאיר יערי את חבריו בגדוד העבודה 'שומריה' בקיץ תרפ"א.²¹ חיים גולן כתב על המעבר של קבוצת אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים ממחנה העבודה ליישוב של קבע.²² וזאב צחור תיאר את משמעותה הכוללנית והעל-גילית של החברות בתנועת 'השומר הצעיר'.²³

חלק מהחוקרים שללו את עמדתם המוקסמת של אנשי 'השומר הצעיר' מול המציאות הסובבת. עמדה זו מוצגת כבלתי-הולמת, כחולנית (פתולוגית) וכזבת לזמנם ולדורות הבאים. נקודת המוצא של חוקרים אלה היא ההפרדה הגמורה בין מגמות המודרנה לבין תופעת המוקסמות. ואילו בדעתי לטעון שאין מקום להפרדה זו ושלתופעת המוקסמות יש מקום מובנה, אולי פרדוקסלי, במודרנה.

האם הקסם והמוקסמות נחשבו בזמנם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים לרעיון מודרני? לא וכן. סמוך לבואם של ראשוני 'השומר הצעיר' ארצה התפרסם ספרו של מקס ובר שבו מופיע המושג 'העברת הקסם' (Entzauberung der Welt), המאפיין לדעתו את דרכי החשיבה המערבית המודרנית. ובר טוען ש'העברת הקסם... החלה מ"נביאי ישראל",²⁴ ושהיא הפשטה רציונליסטית והתפתחות רצויה במחשבת האדם המודרני. בכך הצטרף ובר אל נושאי רעיון הקדמה, שהוצג בפירוט כבר על ידי גאורג הגל ואחרים. אבל מול התפיסות האופטימיות של שני המלומדים הללו ותלמידיהם, שלא יזכרו מקוצר היריעה, ניצבות העובדות: רעיונות המודרנה מיוסדים בדרך כלל על חזרה תרבותית, דיאלקטית ככל שתהא, לעולם העתיק, הפוליתאסטי, האלילי; כך בעמים וכך בישראל. ואמנם ובר עצמו שם לב לכך שבמודרנה, כרעיון וכתופעה היסטורית, בולטים הקווים החושניים והאליליים. ובמקום אחר כתב שחלק מתרבותם המערבי-האמריקני של יהודי ארצות-הברית היה 'לשחררם מן הדיכור השני', דהיינו מהרתיעה מהאמנות הפלסטית.²⁵

אבל, בניגוד לטענתו של ובר, לקסם היה מקום חשוב בתפיסת עולמם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים. הם ראו את עצמם חילונים ומורדים, ללא 'אלוהים בשמים' – בהכרה ובמעשה,²⁶ אבל ביטאו בדרכים שונות דתיות (רליגיוזיות) בעלת עצמה ייחודית. לא היתה זו דתיות מסורתית קונוונציונלית,²⁷ אלא דתיות אקסטטית, פורצת גדרים, יוצרת ומלקטת ליקוטים לא-מקובלים

20 מדבריו עולה החשש ההיסטורי של רבים מקובץ 'קהליתנו'. ראה למשל: מינץ (לעיל, הערה 1), עמ' 346-347. וכן: ב' כנרי, 'על חבלי נעורים פוריים ועקרים', שורשים, י (תשנ"ז), עמ' 176-181; מ' מינץ, 'תגובה לדברי ברוך כנרי', שם, עמ' 181-183.

21 ראה: ד' זית, 'יערי "חוזר בתשובה"', שורשים, י (תשנ"ז), עמ' 172-175.

22 ראה: ח' גולן, הדרך לבית-אלפא, שם, עמ' 89-113.

23 ראה: ז' צחור, חזון תנועת חיים: השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, ירושלים תשנ"ו.

24 עיין: מ' ובר, האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם (1920), תרגם ב' מורן, אחרית דבר ש"נ אייזנשטדט, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 50, וכן בעמ' 56-57, 153-154, הערה 20.

25 שם, עמ' 191, הערה 252.

26 עיין: שמעון [וולף], קהליתנו, עמ' 34. השווה: י' חזן, ילדות ונעורים: פרקים אוטוביוגרפיים, בעריכת ש' שאלתיאל, גבעת-הביבה ותל-אביב תשנ"ג, עמ' 34, 44-46, ושם מתואר החילון כהשתחררות, כזרימה, וגם כתגובה כועסת על אבדן אביו בגיל רך.

27 השווה: ד' הורוביץ, 'עבודתנו התרבותית', הפועל הצעיר, כ"ז בסיוון תרפ"ב, עמ' 6. וראה: ח' שליב, 'היחיד היוצר בחווית הכלל בעליה השלישית (האומן וציבורו בחווית הקיבוץ 1920-1935 על רקע החזון האוטופי של הזמן)', עבודת גמר, אוניברסיטת תל-אביב, תשרי תשנ"א, עמ' 117-121.

ונועזים. ומאחר שרבים בתנועת 'השומר הצעיר' ומחוצה לה 'בדור ההוא, במשך יובל שנים ויותר כל חבר-תנועה "שמע קולות" ופעל לפי הצו [הפנימי],²⁸ נדחו אורחות החיים היהודיים המסורתיים, בגלל מה שנתפס כדפוסיהם הנוקשים ומחוסרי האמונה החיה.²⁹ ההתלהבות הנפשית-הרוחנית היתה כה גדולה שאף אלכסנדר אורי, מחברי קבוצת ביתניה עילית, שעבר לעדה החרדית זמן קצר לאחר ימי הקבוצה וחי רוב ימיו כחרדי בשכונת מאה-שערים, העיד, לאחר שנים, לפני יהודה יערי: 'יום הכיפורים במחנה הפועלים בדרך לחיפה [מחנה גדוד העבודה 'שומריה'] עם נגינת הכינור, היה אחד מהימים הקדושים ביותר שלי בארץ ישראל'.³⁰ לפחות חלק מן החברים בקבוצה היו מודעים היטב

28 י' שמיר, 'כוכב שביט', הנ"ל (עורך), השומר הצעיר בפולין 1913-1950: קובץ מסות ותעודות, תל-אביב תשנ"א, עמ' 29. ועיין: י' בן-אהרון, דפים מן הלוח 1906-1993, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 103; ד' זית, ציונות בדרכי שלום, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 13.

29 וכך כתב בעניין זה יעקב חזן: 'תחושת הפליאה מול הטבע, הודו וסודותיו, לא הרפתה כבר ממני, כיהודי חילוני, המתקומם נגד שתלטנותו של הממסד הדתי, המבקש להטיל מרותו על כולנו. איני סובל - יחד עם זאת - את הרציונליזם הפרגמטי והיבש של החילונים האנטי-דתיים. איני מוכן להשאיר להם, לדתיים, את הקדושה, ולנו לחילוניים את אפרוריותו של העולם, עולם חסר סוד ורו. לא-דתי, יותר נכון א-דתי אני חי את העולם הזה כסוד מופלא. מה ראשיתו ומה סופו של העולם הזה? איזה תוכן יש בכלל למושגים הללו - ראשית ואחרית - של העולם? מה מהותו? והרי המדע רק מגלה לנו איך פועלים כוחותיו ולא מה מהותם של כוחות אלו. והאם בכלל מסוגל יצור "סופי" כמו האדם לתפוס את מהותו ה"אינ-סופית" של העולם?' (חזן [לעיל, הערה 26], עמ' 34-35).

30 צור, התשמע קולי (לעיל, הערה 11), עמ' 142.

למצב הנפשי ה'קדוש' או המוקסם. וכך כתב מאיר יערי לחברי תנועת 'השומר הצעיר' בחוץ לארץ: 'נתברר לנו בזמן האחרון, שהכל מה שנכתוב ונעשה יעבור כאן בלי הד, אם לא נעצור כוח להקסים חזיון החיים (Lebensphenomen)'.³¹

הגירה, עלייה ועלייה רוחנית

בשפת הספרות הציונית, המקובלת על אנשי 'השומר הצעיר', משמשים המושגים עלייה והגירה לחלופין לציון בואם של היהודים לארץ, אולי משום שבתודעתם העצמית לא נתבטלו הלאומי והכללי-לאומי זה בפני זה. כך למשל בעיתונה של מפלגת 'הפועל הצעיר' דווח: 'יפו: האניה הרוסית "רוסלן" שהגיע [כך:] בסוף השבוע שעבר לחוף יפו הביאה אתה שש מאות ועשרים נפש יהודיות מרוסיה, ביניהם הרבה צעירים וצעירות מחברי "צעירי ציון" שעלו לשם עבודה לארץ... בין המהגרים ישנם רבים שהיו כבר בארץ, ויש להם כאן קרובים וחברי משפחה [ההדגשות שלי]'.³²

כידוע ההגירה של יהודים ולא-יהודים לארץ-ישראל היתה כרוכה מימי קדם בשאיפה לישועה רוחנית, אישית ולאומית, וכונתה עלייה. וכן ידוע שההגירה של רוב בעלי ההכרה הציונית לארץ-ישראל קשורה היתה לתפיסה היהודית המסורתית. גם אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים וחבריהם חשבו וכתבו באותן שנים על ישועה רוחנית הכרוכה בהגירה לארץ. הם עזבו את ארצות הולדתם - 'אירופה הרקובה' - לפי הגדרתם, והיגרו לארץ-ישראל;³³ וזאת חרף העובדה שרוב בני מקומם היגרו באותן שנים למקומות אחרים.³⁴ לאנשי מפלגת 'הפועל הצעיר', שהיו מחלוצי העלייה השנייה וסייעו להנכיח 'השומר הצעיר' להיקלט בארץ, היתה גישה דומה: 'כלפני שש עשרה שנה כן היום קראנו את העליה לארץ אנחנו נקרא היום בשלישית ובלי הרף לעליה בארץ, לעליה פנימית', הכריזו בעיתונם.³⁵ המיוחד לאנשי 'השומר הצעיר' הוא שבתארום את העלייה הרוחנית הצפויה למי שבא לארץ הם נקטו שפת מושגים פאן-דתית ששאבו מן המיתולוגיה היוונית והרומית, מתורות בודהה ולא-טסה,³⁶ מן

31 מ' יערי, ביתניה עילית, אל מרכז 'השומר הצעיר' בווינה (עברית), 27 במרס 1921, ארכיון 'השומר הצעיר', גבעת-חביבה, 2-128.1 (1-1), המכתב פורסם אצל מינץ (לעיל, הערה 1), נספח יב, עמ' 402.

32 הפועל הצעיר, ד' בטבת תר"ף, עמ' 19. על הגירה ועלייה עיין: ד' בן-גוריון, 'העליה החדשה בציבור הפועלים' (הרצאה בוועידה השנייה של ההסתדרות, ינואר 1923), 'י' ארו (עורך), ספר העליה השלישית, א, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 95; 'י' יערי, 'בדרך תחתית' (דברים במסיבת העלייה השלישית בירושלים), שם, ב, עמ' 882.

33 מ' (קניגשטיין) אבנימלך, 'על הגבולין' (ירושלים 14 באפריל 1924, ממעמקים: קובץ מוקדש לענייני השומר הקשיש), א' שדמי (עורך), מקורות לחקר תולדות השומר הצעיר, 3, גבעת-חביבה 1985, עמ' 7. לכינוי 'אירופה הוקנה' ראה: ה' (שלמה הורוביץ), קהליתנו, עמ' 108; נ' ביסטריצקי, ימים ולילות: ספור בארבעה ספרים (נצרת-ירושלים תרפ"ב-תרפ"ו), ירושלים תרפ"ו, עמ' קיד. והשווה הכינוי 'אירופה הוקנה' אצל פ' ניטשה, כה אמר זרטוסטרא, תרגם ישראל אלדד, תל-אביב וירושלים תשל"ה, עמ' 292.

34 ראה למשל: ש' שטמפפר, 'גידול האוכלוסיה והגירה ביהדות פולין-ליטא בעת החדשה', 'י' ברטל ו' גוטמן (עורכים), קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם, א, ירושלים תשנ"ז, עמ' 281-283. חלק מאנשי 'השומר הצעיר' שהגיעו לארץ היגרו לחוץ לארץ כעבור כמה שנים. ראה למשל: ב' בן-אברם וה' ניר, עיונים בעלייה השלישית: דימוי ומציאות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 124-137.

35 'י' ציגל, 'אחר ועידת הפועלים הכללית', הפועל הצעיר, כ"ו בטבת תרפ"א, עמ' 6. השווה: 'י' יערי (לעיל, הערה 32), ב', עמ' 882. וראה: ה' ניר, הקיבוץ והחברה, 1923-1933, ירושלים תשמ"ד, עמ' 142.

36 הורוביץ (לעיל, הערה 33). וראה: צ' לם, תנועות הנוער הציוניות במבט לאחור, חיפה 1991, עמ' 67-68.

הדת הנוצרית והדת היהודית ומלשונם ההגותית של ניטשה ופרויד. עמדתם הנפשית-הרוחנית וביטוייה משקפים את ניסיונם והשכלתם מתנועת הנוער, מבית ההורים ומבתי האולפנא השונים שבהם למדו, ומצביעה על אהבתם את ה'שיט בים הספרות הכללית עם כל הודו ותפארתו'.³⁷ המפגש עם בני היישוב היהודי בארץ אכזב מאוד את אנשי 'השומר הצעיר'. אורח חייהם של אנשי מושבות העלייה הראשונה נדמה להם, כמו לקודמיהם אנשי העלייה השנייה, כ'גלות, פליסטריית [שטחית] וחיי יומיום'.³⁸ אנשי 'השומר הצעיר' עסקו כבואם לארץ במכלול עבודות: הציבה, סלילת כביש, הכשרת קרקע, נגרות, ניקוז מים, הנחת צנרת ונטיעות. בעבודתם נפגשו עם פועלים מ'גדוד העבודה', 'חבורת העמק' וקבוצות עבודה אחרות, והמפגש עורר אצלם רגשות מעורבים. הם חשו סלידה מ'הזר' ומהמון השפל אצל הכישיים ובכלל בעבודות ציבוריות.³⁹ ההסבר להתנהגות הגסה של הפועלים הוא ש'העבודות הציבוריות... עושות את החיים למכניים ומצופפות מאות אנשים אשר דבר אינו קושר אותם פרט לשכר'.⁴⁰ 'ציבור הפועלים' אנשי העלייה השלישית, שאליו הצטרפו כפועלים בודדים וכקבוצה מאורגנת, נראה להם כציבור שאין תוכו הרוחני כברו האידיאולוגי. אמנם, הם כותבים: 'חדוש החיים בפיו' של הפועל, אבל העבודה המפרכת, החיים הסגפניים ואורח החיים היומיומי במסגרת השיתופית-הקומונלית לא היו מלווים בעיניהם ב'זיק העליה, [שהיא] ללא מומנט של חדוש אמת'.⁴¹

בעלייה לארץ ובמעשה ההתיישבות בה היתה טמונה משאלה לחווייה נפשית-רוחנית עמוקה וכוללת. בדומה לתקוותם האוניוורסלית של עולים לרגל, גם אנשי 'השומר הצעיר', הגם שהיו מודרניים וחילוניים בתפיסתם ובאורח חייהם, ראו את עיקר תכליתה של העלייה הגשמית לארץ בעלייה רוחנית.⁴² יהודה יערי כתב באותם ימים שהעלייה הרוחנית צריכה להמציא עד קצה היכולת האנושית מחד גיסא כפי דוגמת הקדמונים ומאידך גיסא כחלק מייעוד משיחי, 'תעודה' בלשונו.

ובזכרוני עולה שרשרת של מעשיות, וכולן קשורות בארץ: מעשה בנביאים שחזו כאן חווינות נצחיים: מעשה בישוע ותלמידיו שחיו פה, בין ההרים האלה, והכריזו על מלכות-שמים: מעשה בר' שמעון וחברו שבלו כאן במערות האלה מיטב חייהם, וערכו סעודתא עם שכנתא: מעשה בר' נחמן מברסלב שבא הנה על מנת לתקן את פגם נשמתו ולישר את 'העקמומיות שבלב': ועוד, ועוד. ולשרשרת הזו רצוני להכניס עוד חוליה אחת: מעשה בצעירים שבאו הנה על מנת לברוא חיים חדשים.⁴³

37 הורוביץ (לעיל, הערה 33).

38 M. Jaar, 'My a Palestyna', *Haszomer*, 8 (1920), pp. 18–20. תורגם מפולנית בידי מינץ ופורסם בספרו (לעיל, הערה 1), נספח ח, עמ' 362.

39 יערי, יפו, אל הנהגת התנועה בווינה (עברית), 28 באוקטובר 1920, פורסם אצל מינץ (לעיל, הערה 1), נספח ט, עמ' 365. מכתב זה פורסם גם בתוך: א' שדמי (עורך), מקורות לחקר תולדות השומר הצעיר, 2, גבעת-חביבה 1984, עמ' 80–86.

40 חיבור של יערי שפורסם בגליונות *Haszomer* מהשנים 1921–1922. תורגם מפולנית בידי יוסף רב, ופורסם אצל מינץ (לעיל, הערה 1), נספח יא, עמ' 375–402.

41 דרור [בנימין], 'קבוצתנו הראשונה (ביתניה-עילית)', קהליתנו, עמ' 20.

42 עיין למשל: אליהו [רפפורט], קהליתנו, עמ' 30. ובדומה לכך: דוד כ' [כהנא], שם, עמ' 40; הורוביץ (לעיל, הערה 33).

43 יהודה [יערי], קהליתנו, עמ' 72–73.

אליהו רפפורט,
בית אלפא (1927)

נראה שבתקופה הראשונה בארץ הושגה המטרה הנכספת: התקיימה חוויה רוחנית אישית וקבוצתית. חוויה אישית-פרטית תיאר צבי נוימן: 'שכבתי על פסגת ההר בצל עץ הנותן ריח, וליבי מלא על גדותיו חרדת-קדש ושמחה, שמחה בל אדע פירושה. רק נדמה לי כי אשמע קול מלאך ה' הגוזר ומצווה: 'של נעליך, כי על אדמת-קדש תדרוך'...'⁴⁴ קובץ 'קהליתנו' זרוע בתיאורי חוויות רוחניות שכאלה: 'אמרנו: צריך לעמוד עקשנים, לגלות את הרוח הטמון בנו, כי יש רוח-הקודש ובכחו עלינו להלחם ולצעוד הלאה'.⁴⁵

החוויה המשותפת הוצגה על ידי יהושע בירר כמביאה לרווח נפשי: 'דבר היחיד, היכול להביא אשר לבן-אדם'.⁴⁶ דוד הורוביץ תיאר את חיפוש החוויה הרוחנית הכוללת: 'עיקר מגמתנו היתה שחרור נשמת האדם... העברת נקודת-הכובד מן החיים הכלכליים אל החיים הפנימיים'.⁴⁷ היותה של החוויה מטרה בפני עצמה, בעוד ההתיישבות וההגשמה הן רק אמצעים לה, מסבירה מדוע נקטו אנשי 'השומר הצעיר' בשנים הראשונות בארץ גישה אפוליטית מובהקת.⁴⁸

44 צבי נ' [נוימן], שם, עמ' 96.
 45 משה ה' [הלנברג], שם, עמ' 54. לביטוי 'רוח הקודש' עיינו גם: משה פ' [פישר], שם, עמ' 63.
 46 יהושע ב' [בירר], שם, עמ' 70. יהושע בירר היה לימים פסיכולוג ידוע באנגליה, ראה במהדורתו של צור ל'קהליתנו' (לעיל, הערה 11), עמ' 90.
 47 ד' הורוביץ, 'עמדתנו בתנועת העובדים', קהליתנו, עמ' 119.
 48 עיין: מ' יערי, במאבק לעמל משוחרר: מבחר דברים בשאלות ההסדרות ותנועת הפועלים, תל-אביב תשל"ב, עמ' 149; ר' ויינטרוב, דור ומורשתו: כתבים נבחרים, מרחביה תשל"ו, עמ' 6; מ' שדמי, 'ייסוד הקבה"א', מאסף, ט (אב תשל"ז), עמ' 10-12; ס' מרון, הציונות בין טמיעה לתחיה, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 110. וראה: ברסלבסקי (לעיל, הערה 4), עמ' 194; ד' שטוק (סדן), 'קווים' (מאסף לתנועת החלוץ, ורשה 1930), ארז (לעיל, הערה 32), א, עמ' 15; א' דורון, מפלגת העבודה הישראלית, בית-ברל תשל"ג, עמ' 60-61; הורוביץ וליסק (לעיל, הערה 8), עמ' 209 והערה 30 שם; צ' לביא, 'השומר הצעיר-הקיבוץ הארצי ובעית העבודה הערבית במשק היהודי 1926-1936', עבודת גמר, אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג, עמ' 7-14; א' איתן, קורות השומר הצעיר בס.ס.ס.ר. נוער צופי חלוצי-נצ"ח, ירושלים תשמ"א, עמ' 67; ח' ויינר, 'נסיבות הצמיחה של תנועות הנוער', רב-שיח שני על מחקר תולדות תנועות הנוער, יד טבנקין, מאי 1988, רמת-אפעל תשמ"ח, עמ' 10-15; א' שפירא, ההליכה על קו האופק, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 23-59, 182-183; ניר (לעיל, הערה 35), עמ' 40-41, 144-147; ד' זית, חלוצים במבוך הפוליטי: התנועה הקיבוצית 1927-1948, ירושלים תשנ"ג, עמ' 17.

ארץ, נוף ואקלים

כותבים שונים מקרב חברי תנועת 'השומר הצעיר' הביעו באותן שנים ציפייה שעצם ההימצאות בארץ תעניק להם חוויות חיוביות, ויותר מכך - עיצוב אישיות חדשה. ציפיות אלו התממשו לכאורה בימים הראשונים. הציפייה והחוויה באו לביטוי בקובץ 'קהליתנו'. החוויות היו קשורות בהגעה

דמות איכר על רקע
יישוב חדש, ציור
של ראובן רובין
(שנות העשרים)

ובעשיית מעשים במקום שהוקדש לכך. הממד הספירטואלי שהוענק לארץ-ישראל לא גרע מן העיסוק בחומרי, במטריאלי, ואף חיזק אותו.⁴⁹
 'בארץ ישראל יש רגעים כאלה, רגעי אשר בלי גבול, המרשים להקיף ולכלול את הכל', כתב שמעון וולף.⁵⁰ ר'ק בקרבת המדבר והמזרח רווי הכמיהות, תקום בקרבנו לתחיה ההוליות האמיתית שלנו,

נוף חולות יפו, ציור של ראובן רובין (1923)

ועל כן תורה, עם וארץ דהיינו הייעוד היהודי הארץ והעם הם אחדות ושילוש [trynitas] בעת ובעונה אחת,⁵¹ כתב מאיר יערי באותה תקופה למדריכו אליעזר ריגר מווינה. מקום חוויה חשוב, ביתניה עילית, כונה 'ההר' או 'קן הנשרים', לעומת 'העמק' - מקום ההתיישבות הבא אחריו והקבוע.⁵² שני המושגים מתייחסים כמובן גם למציאות גאוגרפית ונופית, אבל בהיותם

49 השווה: מ' אידל, 'על ארץ-ישראל במחשבה היהודית המיסטית', מ' חלמיש וא' רביצקי (עורכים), ארץ-ישראל בהגות היהודית בימי הביניים, ירושלים תשנ"א, עמ' 193-214; 'י' בילו, 'עלייה לרגל כתופעה עולמית', מסע אחר, 20 (אפריל-מאי 1991), עמ' 20-21.

50 וולף (לעיל, הערה 26), עמ' 32.
 51 יערי אל ההנהגה הראשית בלבוב, בין אוגוסט לנובמבר 1919, ראה: M.J., 'List z przed trzech lat', *Haszomer*, 1, (1923), pp. 5-6; תורגם מפולנית בידי מינץ ופורסם בספרו (לעיל, הערה 1), נספח ב, עמ' 354.

52 דרור (לעיל, הערה 41), עמ' 19.

מבט מתל-אביב
לכיוון יפו, ציור של
ראובן רובין (1927)

מיסטיקנים השתדלו אנשי 'השומר הצעיר' למצוא התאמה בין המציאות הנתפסת בחושים לבין המציאות הפנימית-הנפשית.⁵³

נוף הארץ היה בעיניהם למיקרוקוסמוס מייצג של כלל הטבע והיקום. הקוסמוס עבר האנשה והפך לחבר קרוב שיש עמו קשר בלתי-אמצעי - שיחה, עידוד ותמיכה. אך תפקידו החשוב של הנוף

53 דבי, קהליתנו, עמ' 98. על הגדרת המיסטיקה והמיסטיקן, ראה: ר' אליאור, 'פניה השונות של החירות: עיונים במיסטיקה יהודית', אלפיים, 15 (תשנ"ח), עמ' 9-119.

הארץ-ישראלית הוא להיות מעין שער למאורעות הנסיים והרוחניים הקדומים שהתרחשו בו עצמו או מסך שעליו מוקרנים מאורעות אלה. הנוף מסוגל היה להעניק לאנשי 'השומר הצעיר' את החוויה הרוחנית הייחודית שחיפשו. ההתחברות לנוף מתקיימת, כמו בעניינים אחרים בתפיסת עולמם, בכל הרמות של הקיום האנושי. ברמת החוויה האסתטית, ברמה ה'חברית' המאנישה וברמת החוויה האקסטטית, המיסטית, היהודית ההיסטורית.

רמת החוויה האקסטטית היא כמובן ייחודית לארץ-ישראל. מכל מקום ביחסם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים וחבריהם אל הארץ התמוזגו היטב תחושת הקרבה האינטימית לטבע והעלאת הזיכרונות ההיסטוריים, המתחיים והנחווים מחדש. נופי הארץ השונים: הים, החול הלבן בשפתו, העיר יפו, הר הכרמל, עמק יזרעאל ו'אדמת נוריס', הכינרת וההרים סביבה, נהר הירדן, העיר ירושלים ושכונת 'מאה שערים' – כולם אמצעים ויזואליים לעורר חוויה, רק קצה החוט של תחושות, אמונות וגעגועים לבסתר ולסמוי מן העין. והצופים בהם, הכותבים, משתמשים באמצעים הנופיים לצייר במילים את תמונת העולם הנפשית-הרוחנית הפנימית.⁵⁴

הלילה היה ליל-כסף ממש, הכוכבים רמוזו וצחקו אלי ואני הבנתי לשיחם: הם ראו בי ידיד ישן וקראוני אליהם. ואני הרגשתי כי נפשי מתרוממת, נשאת על ומתקרבת לשמים ולכוכבים, ואיזה נועם של אהבה משתפך בכל אברי.⁵⁵

מהכותבים
ב'קהליתנו': בשורה
העליונה ראשון
משמאל צבי נוימן,
שני מימין יוסף הלד;
בשורה התחתונה
ראשון מימין מרדכי
שנהבי (1920)

54 ראה למשל: זאב [בלוך], שם, עמ' 51; 'י' חזן, 'דו-שיח עם אניטה שפירא', ברל והשומר הצעיר, חיפה 1983, עמ' 42. והשווה: קשת, 'החיים הם היצירה' (לעיל, הערה 16), עמ' 62; אופו, תעודה ויצירה (לעיל, הערה 17), עמ' 77-20.

55 יוסף [הלד], קהליתנו, עמ' 60.

וכך למרות הסבל הנפשי והגופני היה מקום בנפשם של רבים להנאה והשראה מיפי הנוף סביבם. הנוף, האקלים והטבע הם דבר שמשוחחים עמו לעתים בנימה מבודחת, לעתים תוך חרדה וחשש ולעתים בתחושה שהשיח הזה מנהיר את הרצונות שאינם גלויים די צורכם; אבל תמיד מתקיימת שיחה זו בקרבה עצומה – דמיונית יאמרו אחדים, מוחשית עד מאוד יענו אחרים כנגדם.

הלילות היו שקטים, אפלים. השמים קורנים משפע אורות קטנים... דבר מה – נורא, זר קרוב, בלתי מוכר – נגע בכך. הכוכבים לחשו מה. והלילה – ליל שקט ואפלה... למטה עמק עמוק וחשך, בו מתפתל כנתיב החלב נחל המבהיק בזהר סוד. העמק משחיר במעמקיו; מתפשט רחוק רחוק; קשה לדעת איה הגבול שבינו ובין השמים.⁵⁶

משאלתו המרכזית של המיסטיקן היא חווית החיבור עם האלוהות, הדבקות באל (communio), האחדות עם האל (unio mystica), בלשון המקרא: 'קרבת אלוהים', בלשון המקובלים: 'דבקות השם', והוא מבקש לממש חוויה זו ככל האפשר באורח חייו.⁵⁷ אבל המיסטיקן היהודי תלוי, באופן עקרוני לפחות, גם במקום (topos) הקדוש. השהות בארץ־ישראל מעניקה למיסטיקן היהודי, על פי תפיסתו, תובנות נכספות שאי אפשר להשיג באתר אחר, והדבר בא לביטוי ברוב הכתבים החסידיים הקלסיים, אף שכותביהם לא היו בארץ מעולם.

'ארץ־ישראל... מולדת... מהו סוד הקסם הגדול הצפון במלות אלה?... ארץ־ישראל... מולדת... אדמה... [הנקודות במקור] זוהי שיבתנו לעולם, לאלוהים' כתב בשם אחד מחלוצי העלייה השלישית הסופר יהודה יערי.⁵⁸

הנוף, הטבע הסובב, ארץ־ישראל שניתנת למישוש, לעומת ארץ־ישראל הרחוקה, הנכספת, מוזכרים הרבה כחלק פעיל מחוויית העלייה. הארץ איננה רק 'שיממון אחד גדול ופראי',⁵⁹ אלא מעניקה תחושת שייכות עמוקה ו'הצדקה' לזה הנכנע ל'גורל היהודי', לזה החש את ה'מגנטיות' של הארץ, שנדמה שאין אפשרות להשתחרר מאחיזתה לאחר שנכנסים לתחומה.⁶⁰ עצם היותה של הארץ מולדת רוחנית מעורר בצופה בה קשר מיסטי אל נופיה ואתריה: 'לפני השתרעו שדות רחבים; סביבי מדומי־ערב, ומתוך חצי־ערפל התרוממו ועלו הרי־הכרמל – אזי הרגשתי בפעם הראשונה את הכח ההיפנוטי של ההרים. חשתי את המולדת'.⁶¹

התופעות הטבעיות של האקלים קיבלו בארץ־ישראל נופך של קדושה בעיני איש 'השומר הצעיר' משה הלנברג: 'הייתי בפוריה, האדמה היתה יבשה מסבת עצר הגשמים. הרגשתי בכל ישותי את

56 ארצי־שלום [אלק פרידלנדר], שם, עמ' 56. השווה ביומן אום אלעלק: שוהם, 'אום־אל־עלק' (לעיל, הערה 5), עמ' 209.

57 ראה: ג' שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשמ"א, עמ' 9; מ' אידל, קבלה: היבטים חדשים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 53-91. אידל מחדש שם שה־unio mystica היהודי־הקבלי קשור גם במעשה ולא רק במחשבה.

58 'יערי, כאור יהל: מגילת חייו של יוסף לנדא, תל־אביב תרצ"ז, עמ' 111-112.

59 נשר [אדלר], קהליטנו, עמ' 37.

60 על המפגש של אנשי העלייה השלישית עם הארץ כמעין התגלות אלוהית עיינו: ב' דרוו, 'הקיבוץ – חברה אחרת (מימים ראשונים ועד היום)', הדים, 103 (אלול תשל"ה), עמ' 5-7. וראה: שפירא (לעיל, הערה 15); צור, התשמע קולי (לעיל, הערה 11), עמ' 39.

61 כהנא (לעיל, הערה 42).

צמאון האדמה, רחמתייה כאשר מרחמים יצור קרוב וחי. וכאשר ירד הגשם – נהיה פתאום טוב, חמים, שקט... הבנתי מהו גשם בארץ ישראל.⁶²

דוד כהנא התבונן בים ובשמים והתעורר להשראה מיתית-קוסמית. הוא ראה: 'חתונת השמים והים. הם נדבקו זה לזה בחיבוק אמיץ כשני אהובים כחולים'.⁶³ 'אירסנו לנו את החרמון את האגם [הכינרת] ואת הצוק המכונף שלנו [ביתניה עילית] רק עכשיו הננו משיגים את סודה של הארץ'.⁶⁴ הנוף הארץ-ישראלי המוכר, התנ"כי, עבר האנשה בעלת משמעויות נפשיות, פוליטיות ומיתיות-ארוטיות. אדמת הארץ נדמית בעיניהם לגוף אישה נאהבת: 'האדם שמת מעליו את הקליפה ונשק לאמא אדמה, התמוזג עם כוחות הפיריון שבה'.⁶⁵

ההדדיות ומעשה החדירה, המתוארים בדימוי ארוטי אצל מאיר יערי, מתוארים בדימוי ריפויי אצל כהנא. הוא מדמה את הר הכרמל ל'ענק קשיש... שנרדם תרדמת עולמים, תוך כדי זיבת דם, שנשפך בקרב קשה', ואת הפועלים החוצבים לרופאים וגואלים: 'הנה הם מתפזרים על פני גופך הקפוא, ומנתחים את פצעך שנתבישו באיזמליהם החדים, מכים וחופרים... משקיעים כך את מרץ געגועיהם ואת נפשם העורגת לשחרור, חוצבים את כליותך – אבנים, חוצבים אחת אחת'.⁶⁶ עבודת האדמה נתפסה כריפוי לארץ, ואילו ריפוי האדם בעבודת האדמה נתפס כחיוני לעם. שלמה הורוביץ כתב: 'אני מאמין בפעולתנו השיתופית בחקלאות ומתוך חקלאות: וגם אאמין שהיא רק היא תשחררני מן הסתירות שבי, וגם תדריכני בדרך לעצמי, לבהירות ושקט'.⁶⁷

בכתיבתה של רחל הרעד נמצא הדימוי החניכותי של עבודת האדמה: 'בפה לועגים לילדי שמריה, לאלה הקוראים את אפלטון במקור והם בלי מנעלים. נכון קשה לנו למצוא פתרון לשאלה הכלכלית. אבל איזו אהבה עזה בוערת בלב החברה העניה הזו – אהבה לעבודתה! והאיך היא מאמצת את כוחותיה ומכה במכוש, מכה ומכה באדמה הקשה!... עד טפת דם אחרונה – החברה שלנו רצינית'.⁶⁸ היחפנות, הקשיים הכלכליים וקשיותה של האדמה, שעליהם נוסף הניכור החברתי-התרבותי, נתפסו כשלבי חישוב בדרכם של ה'ילדים' האוהבים והרציניים.

נפוץ בכתיבי אנשי 'השומר הצעיר' השימוש בדימויי אור ושמם מול חושך וערפל כדי לתאר תהליכים נפשיים.⁶⁹ האור והחושך ה'נאבקים' ביניהם הם משל לשטן ולמשיח המעוכב על ידו; והם משל למאבק האיתנים הנפשי-הפנימי.⁷⁰ יהודה יערי תיאר כיצד לנו הוא וחבריו את לילותיהם הראשונים

62 הלנברג (לעיל, הערה 45).

63 כהנא (לעיל, הערה 42), עמ' 39.

64 יערי (לעיל, הערה 40), עמ' 382.

65 שם, עמ' 397. ובדומה, עיין: אליהו [רפפורט], קהליתנו, עמ' 26.

66 כהנא (לעיל, הערה 42), עמ' 39. השווה: מ' יערי, דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר 1897-1929, בעריכת ד' זית וי' שמיר, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 64.

67 הלנברג (לעיל, הערה 45), עמ' 55. ועל 'מגע את האדמה' עיין: רפפורט (לעיל, הערה 65), עמ' 30. על העבודה

בחקלאות כדרך חינוכי בתנועת 'השומר הצעיר' ראה: שריד (לעיל, הערה 7), עמ' 142.

68 רחל [הרעד], קהליתנו, עמ' 86. ובדומה לכך: רפפורט (לעיל, הערה 65), עמ' 26; הורוביץ (לעיל, הערה 33);

דבי (לעיל, הערה 53), עמ' 43.

69 עיין למשל: דבי (שם).

70 ראה למשל: בלוך (לעיל, הערה 54), עמ' 49-50 ובדומה לכך: הנ"ל, שם, עמ' 46.

בתל-אביב ב'בית מחוץ לעיר, על גבעת חול הנשקפת אל מול תכלת הים, שאין לה סוף ושם בלינו את הלילות בשירה ובמחול. לא יכולנו לישון, נסוכי אור קסמים היו הלילות ההם, אור סהר דומם, מין אור שאיננו אור... הרת-כיסופים היתה הנפש שכורת-חדווה ומאויים. עם צאת הירח היינו עולים על גג הבית, מתיישבים על המעקה ושרים בדבקות.⁷¹ ישנם אזכורים מרובים של האש, שהרבו לשבת סביבה בלילות, ושהזכירה להם את היחד, את הקהל והקבוצה: 'במרכז מחננו בוערת מדורה גדולה'.⁷² הטבע בכללותו נתפס כבעל כוחות רבים הקוראים לאדם: 'האלילים מדברים אלי מכל שית, מכל אבן'.⁷³ איתני הטבע מחזקים את נפש המתבונן בהם ומסמנים את גבולותיה. 'ים התכלת, הים התיכון, ו'החול הלבן' תוחמים בין 'הגולה' ל'ארץ-ישראל' ומטהרים את החוצה אותם לכיוון הארץ, והוא מצדו נשבע להם שבועת נאמנות.⁷⁴

חסידות, מיסטיקה והתבוננות

התייחסותם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים וחבריהם לארץ היתה אם כן רבת-פנים ונמזגו בה יסודות מיסטיים אופייניים. בכתיבתם קיים שימוש חי ויצירתי בשורה של מושגים ומטבעות לשון מהמשנה והתלמוד, מושגים שתוכנם התחדש על ידי הארץ מצפת ותלמידיו, ושנצבעו מחדש על ידי הבעל שם טוב ותלמידיו, כמו 'עלית הנשמה', 'כלי ביד עליונה', 'לגרש את הקודש',⁷⁵ 'ניצוץ', 'להעלות ניצוצות', וגם 'חבר' ו'קיבוץ' מצויים בכתיבהם.⁷⁶ נראה לי שהשימוש במינוח החסידי והקבלי אינו רק תכשיט להתהדר בו, אלא הוא מבטא רצונות מיסטיים מחשבתיים ומעשיים. במיסטיקה ה'שומרית' ניכרת השפעה חסידית בולטת מכלי ראשון – חלק מחניכי התנועה הכיר את חצר הרבי החסידי⁷⁷ – ומכלי שני: הרצאותיו וכתביהם של מרטין בובר⁷⁸ ושל ש"א הורדצקי, שממנו על פי נתן שחם, לקחו את השם לקובץ 'קהליתנו'.⁷⁹ אמנם אנשי 'השומר הצעיר' הושפעו גם מדרכי החשיבה המיתיים, האורגניסטיים והפנתאיסטיים של תנועת הנוער הגרמנית ה-

71 יערי (לעיל, הערה 58), עמ' 115. האירוע המתואר היה כנראה בחורף תר"ף.
 72 שולמית [חיות], 'לילותינו', קהליתנו, עמ' 184; וראה: וולף (לעיל, הערה 26), עמ' 34; בלוך (לעיל, הערה 54); הלנברג (לעיל, הערה 45), עמ' 53.
 73 וולף (לעיל, הערה 26), עמ' 34.
 74 בלוך (לעיל, הערה 54), עמ' 49.
 75 הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 111.
 76 עיין: יערי (לעיל, הערה 32), עמ' 889-890; 'בארי, רב-שיח: קיבוץ ב' (משמר-העמק), לקראת מועצת הייסוד', מאסף, ט (אב תשל"ז), עמ' 24. וראה: שריד (לעיל, הערה 7), עמ' 209-210; מ' זרטל, קן נעורים: השומר הצעיר בוארשה 1913-1943, תל-אביב תש"ם, עמ' 68-69; נ' שחם, הדר והבית: בית-אלפא בשישים לקהיליתנו, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 22; ה' ניר, 'לשונות השיתוף: מינוח ומהות בתולדות הקיבוץ', הציונות, יג (תשמ"ח), עמ' 123-146; שפירא (לעיל, הערה 15), עמ' 307.
 77 ראה: מרגלית (לעיל, הערה 1), עמ' 48. ש' איזנשטדט, החברה הישראלית בתמורותיה, ירושלים תשמ"ט, עמ' 97; א' שפירא, חרב היונה, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 25, והערה 10 שם.
 78 עיין: מ' בובר, נתיבות באוטופיה, תל-אביב תשמ"ג. וראה: שריד (לעיל, הערה 7), עמ' 142; מרגלית (לעיל, הערה 1), עמ' 23, 26-27, 29-30; ג' שלום, דברים בגו, ב, תל-אביב תש"ן, עמ' 361-382.
 79 ראה: שחם (לעיל, הערה 76), עמ' 10.

Wandervogel (ציפורי נוד).⁸⁰ וכן מורגשת בקובץ 'קהליתנו' השפעה של מקורות מיסטיים ומדיטטיביים מספרות הגות הודית וסינית מתורגמת. אבל רוב היסודות המיסטיים הגיעו אל הניכיון 'השומר הצעיר' וחבריהם ממקורות חסידיים, בין השאר באמצעות קשרים משפחתיים, רווחניים וחברתיים רבים שהיו בין חברי 'השומר הצעיר' לבין תנועת החסידות.⁸¹

יש המסבירים את כוחה של תנועת החסידות ביכולתה המוצהרת, דהיינו בראש וראשונה ביכולתו

של מייסדה ר' ישראל בעל שם טוב להעלות יסודות של כאב, אבדן וקרע, להתמודד עמם ולהטמיעם בתורת ישועה וגאולה. דומתני שלא תהא זאת העזה לקבוע שתנועת הנוער היהודית הציונית עשתה מעשה רעיוני דומה כאשר הוקמה בימי העקירה והחורבן של מלחמת העולם הראשונה. אמנם ב'שומר הצעיר' הפקיעו כביכול מושגים דתיים-מסורתיים מהקשרם והעניקו להם תוכן מטפיזי שונה, אך בה בשעה השתמשו בהם כמגדירי ההשתייכות הלאומית ומטרותיה.

התפקיד החברתי שמילאה תנועת הנוער 'השומר הצעיר' כלפי הניכיה דומה מבחינה מהותית לתפקידה החברתי של התנועה החסידית, אם כי גילם של החברים בתנועת הנוער, היה מוגבל. אולם כבר בשנים הראשונות לקיומה של תנועת 'השומר הצעיר' הוחלט בוועידותיה בארץ ובחוץ לארץ להפוך את תנועת הנוער לתנועה מיישבת, ובכך התבטלה בעצם הגבלת

הגיל. תנועת 'השומר הצעיר' נסמכה כמעט תמיד על מנהיגות כריזמטית. וזו עודדה, לפחות בתחילת הדרך, התנהגות אקסטטית, התלהבותית (אנתוויאסטית) ווידויית והלכני נפש האופייניים לאנשי סוד ומסורין.

'קידוש לבנה', הדפס עץ של ראובן רובין (1923)

80 ראה: ח' שצקר, 'תנועת הנוער היהודית בגרמניה בין השנים 1900-1933', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1969, עמ' 52.

81 עיין: ר' ויינברוב, 'לקראת ייסודו של הקיבוץ הארצי', מאסף, ט (אב תשל"ז), עמ' 5. ראה עוד: מרון (לעיל, הערה 48), עמ' 108-109, 124-125. והשווה: א' מרגלית, קמונה, חברה ופוליטיקה: גודד העבודה על שם יוסף טרומפלדור בארץ-ישראל, תל-אביב תש"ם, עמ' 111.

ההשוואה בין חיי החברים בקבוצה ה'שומרית' לבין חיי חבורת חסידים חוזרת פעמים אחדות ב'קהליתנו' ובזיכרונות של חברי התנועה לאחר שנים. למשל יהודה יערי סיפר: 'החסידות היא המעין ממנו שאבנו שירתנו ומוזן לנפשנו באותם ימים ראשונים'.⁸² אבל נראה לי שהצורה החסידית היא רק שכבה חיצונית שקל היה לאנשי 'השומר הצעיר' לאמצה, להמשיכה ולחקותה מחמת נגישותה ההיסטורית והגאוגרפית. החוויה המיסטית היא ליבת התנהגותם והכתיבה ה'שומרית' באותן שנים, ואביא לכך דוגמאות אחדות.

דמויות מופת

בכתביהם של חברי 'השומר הצעיר' יש ביטויים רבים של געגועים, הערצה והודהות עם אישים בעלי חשיבות רוחנית-מיסטית, יהודים ושאינם יהודים: אליהו הנביא, אלישע הנביא, ר' שמעון בר-יוחאי, ר' נחמן מברסלב, בודהה, לאו-טסה וישו. דמותו של ישו מוזכרת בקובץ 'קהליתנו' פעמים רבות לצרכים רעיוניים שונים.⁸³ הדבר משקף הפנמה של תרבות ארצות מוצאם של הכותבים, אבל גם המשכיות למסורת כתיבה חסידית. ואולי הדבר מצביע על כך שיצירת תפיסה יהודית מודרנית מחייבת התמודדות עם העניין המשיחי לדורותיו בכלל ועם המקרה הישועי, השבתאי והפרנקי בפרט.⁸⁴ ב'שבחי הבעש"ט' מסופר:

שבא ש"צ [שבתאי צבי] לבעש"ט לבקש ממנו תקנה ואמר ר' יואל בזה"ל [בוה הלשון] שהתקון הוא להתקשר נפש בנפש רוח ברוח נשמה בנשמה והתחיל להתקשר עמו במתן כי הי' [ה] ירא כי הי' רשע גדול. [פ"א [פעם אחת] ישן הבעש"ט ובא ש"צ ימ"ש [ימח שמו] ופיתה אותו ח"ו [חס וחלילה]; בכתב-היד של מונדשיין: 'ופיתו אותו שישתמיד ח"ו] והשליך אותו בהשלכה גדולה עד שנפל לשאול תחתיו' [ת] והציץ הבעש"ט מקום חניתו וראה שהוא עם יש"ו [ימח שמו וזכרו. כינוי לישו הנוצרי] על לוח אחד שקורין טאביל [טבלה].⁸⁵

82 יערי (לעיל, הערה 32), עמ' 890. עיין: מ' יערי, 'לסיום המיפעל עם פרוס יובל התנועה', הדים, 72 (טבת תשכ"ג), עמ' 4-5; מ' יערי, 'דרכנו בארץ ישראל' (דברים בוועידה העולמית השנייה, דנציג 1927), הדים, 103 (אלול תשל"ה), עמ' 99; י' הניג, 'קייבוץ השומר הצעיר בתל-אביב', ספר העליה השלישית (לעיל, הערה 32), ב, עמ' 569; מ' ארוי, 'במקוה ישראל', שם, עמ' 715; מ' רבינא, 'סוללי הדרך לומר העברי', שם, עמ' 845.

83 עיין למשל: בלוך (לעיל, הערה 54), הלנברג (לעיל, הערה 45); יהודה [יערי], קהליתנו, עמ' 72-73; אליהו [רפפורט], 'יום במחצבה' (מכתב למרטין בובר), שם, עמ' 193; נ' ביסטריצקי, 'מפעלנו התרבותי' (שיחה שנערכה בקייבוץ באלול שנת תרפ"א), שם, עמ' 131; הנ"ל (לעיל, הערה 33), עמ' תקסט-תקע (רבי יהושע מנצרת). וראה: ניר (לעיל, הערה 35), עמ' 143; אופז, 'עולם הסמלים' (לעיל, הערה 17), עמ' 130. על ישו בימים ולילות' של נתן ביסטריצקי ראה: ע' שנהר-אלרעי, 'מן המיתוס שבעל-פה למיתוס שבכתב: על ימים ולילות' לנתן ביסטריצקי', הקייבוץ, 13 (תש"ן), עמ' 77. יש להשוות את התעניינותם הנפשית-הרוחנית של חניכי 'השומר הצעיר' בדמותו של ישו להתעניינותם של אחרים ביישוב ובתנועה הציונית באותו זמן. ר' בנימין (י' רדלר-פלדמן) כתב: 'אנו בכלל מרבים כעת לדבר ולהתעניין ולכתוב על ישו, הוא היה לדבר שבמודה' (צירור מכתבים, על דבר המצב בארץ, התקופה, 16 [תמוז-אלול תרפ"ב], עמ' 477). ראה גם: א"צ גרינברג, 'פארן צלם INRI, הנ"ל (עורך), אלבאטרוס, ורשה 1920. ויוסף קליוזנר כתב באותן שנים את ספרו 'ישו הנוצרי, זמנו, חייו ומותו' (תל-אביב תרפ"ז). על ספר זה עיין: א"ש קמנצקי, 'ישו הנוצרי', התקופה, 18 (טבת-אדר תרפ"ג), עמ' 509-515.

84 עיין: 'העניין הארצישראלי בכינוס המנהלים השומרים בלבוב, נובי דו'נניק (היומון החדש), 1920.4.19-18 (תרגם מפולנית א' שופט), שדמי (לעיל, הערה 39), עמ' 64. בוועידה זו הביע אליעזר ריגר, מייסדי התנועה, חשש שהעולים לארץ נוהגים כ'שבתאים'. להשוואה בין ישו לבעש"ט ראה: שבחי הבעש"ט, מהד' ש"א הורודצקי, ברלין התרפ"ב, במבוא של המהדיר, עמ' ל-לא; המהדורה השנייה של הספר יצאה לאור בשנת תש"ז, עם מבוא אחר. ספר שבחי הבעש"ט: פקסימיל מכתב-היד היחידי הנודע לנו ושינויי נוסחיו לעומת נוסח הדפוס [קאפוטס], מהד' י' מונדשיין, ירושלים תשמ"ב, עמ' 172. וראה: י' ליבס, 'חדשות לענין הבעש"ט ושבתי צבי', מחקרי ירושלים

כמאה שנה לאחר שהוצג ישו על ידי חסידים ממזרח אירופה כדמות רוחנית אבודה המושלכת לשאול, הציגוהו ציונים צעירים בעלי נטייה חסידית מסוימת שהיגרו מגליציה לארץ באופן אחר לגמרי. בכתבים של אנשי 'השומר הצעיר' וחבריהם נתפס ישו כמיוסר ומוקרב, כבעל השראה וכמטיף לאהבה. דמותה של 'גוית אלהים התיזה דם',⁸⁶ שהיא דמות דתית שקנתה לה מקום חשוב באמנות המערבית, נתפסת בעיניהם כהמחשה ציורית של הפגיעה וההרס עד כדי אבדן גמור הנגרמים לפחות לגופו של המרטיר בעל האידאל. ובכלל, דמויות רוחניות, 'המופת המהלך', קסמו לאנשי 'השומר הצעיר' יותר מדמויות שפעלו בתחום העשייה המדינית והצבאית, כמו בר-כוכבא, יהודה המכבי ויהושע בן-נון, שלא הוזכרו כלל ב'קהליתנו'.⁸⁷ יתרה מזאת, הדרך ה'שומרית'-החלוצית הושוותה בכתבי אנשי 'השומר הצעיר' לדרך הסבל והצלב.⁸⁸

הקרבה

העיסוק בדמות הקרבן וההזדהות עמו היו נושא מרכזי בעולמם של אנשי 'השומר הצעיר'. כך ביטא זאב את סבלו הנפשי בחיי הקיבוץ (בביתניה עילית): 'הקיבוץ היה אולי, במידה ידועה, בשבילי בבחינת אותם הענויים... כן. אך את הצלב הזה אשא בברכה, ואף אם אכרע ואפול שבעתיים'.⁸⁹ עצם מעשה ההתיישבות, מימושם היומיומי של ערכי הרעות, האהבה והמנהיגות, והגשמת אתגר ההתמסרות והמאבק על הערך המוחלט – כל אלה כרוכים היו בעיני חברי 'השומר הצעיר' בהקרבת קרבן אישי.⁹⁰ אף על פי כן מפליאה האהדה לקרבן, משום שידוע שהקן ה'שומרי' טרח להקנות ערכי כבוד וגבורה יהודיים קדומים ו'מעודכנים'. ספרי 'זכור' אשר הוצאו לאור על ידי אנשי העלייה השנייה היו ספרות יסוד אשר הוקראה שוב ושוב בקן ה'שומרי' במטרה לחנך 'דור של גיבורים'.⁹¹ אבל תפיסת העצמי

במחשבת ישראל, ב (תשמ"ג), עמ' 564-569; מ' רוסמן, 'ספר שבחי הבעש"ט ועריכתו', ציון, נח (תשנ"ג), עמ' 175-214; א' ריינר, 'שבחי הבעש"ט: מסירה, עריכה, הדפסה', דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ג, כרך שני, ירושלים תשנ"ד, עמ' 145-152.

86 בלוך (לעיל, הערה 54), עמ' 46.

87 זאת בניגוד לתפיסה הציונית המקובלת, המחשיבה את ערכי הכבוד, הכוח, הגבורה והלחימה. ראה: ש' אלמוג, לאומיות, ציונות, אנטישמיות: מסות ומחקרים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 176-177; שפירא (לעיל, הערה 48), עמ' 28-29; הנ"ל (לעיל, הערה 15), עמ' 301-328.

88 עיין למשל: מ' יערי, 'אנחנו בארץ', מינץ (לעיל, הערה 1), נספח יד, עמ' 406. הודפס לראשונה במהדורתו של צור ל'קהליתנו' (לעיל, הערה 11), עמ' 282-290.

89 בלוך (לעיל, הערה 54), עמ' 49. על החיבור בין רעיון המהפכה לישו הצלוב בקן ה'שומרי' עיין: ש' פרנק, 'נוער בין חוון למציאות: קן השומר הצעיר בוויילנה – ירושלים דליטא, צ' אפרת, ש' לוריא וש' פרנק (עורכים), מהדורת: השומר הצעיר בוויילנה והגליל, גבעת-חביבה תשנ"א, עמ' 104.

90 ראה: בלוך (לעיל, הערה 54), עמ' 46; דוד ה' [הורוביץ], קהליתנו, עמ' 65-66.

91 עיין: א"ז רבינוביץ, יזכר, מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י, יפו תרע"ב; א' שדמי, 'בחיפוש אחר הרעיון המדרדי', הנ"ל (לעיל, הערה 2), עמ' 70-71. וראה: י' פרנקל, 'ספר הזכור של 1911: הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה', יהדות זמננו: שנתון לעיון ולמחקר, 4 (תשמ"ח), עמ' 67-96. קילות ביקורת המעידים על המצב ה'לירי' של החניכים נשמעו מימיה הראשונים של התנועה. בוועידת 'השומר הצעיר' שנערכה בטרנאבה ביולי 1918 כתב משה יערי (ולד), אחיו של מאיר יערי: 'אני מביט בחרדה איך הכוכבים המדריכים של הקינים השומריים הם לא בר-כוכבא ויהודה המכבי, כי אם מלאכי הטובה והאהבה, אפולו ופלוס-אתנה. במקום לראות את החיים נכונה, לאחוז באומץ בכלי-העשייה, מרחפים בספירות עליונות, ברקיעים של מיסטיקה ושל אשליות. אין זה יעדנו השומרי; לא כאלה הם מי שהפיתו בנו חיים. השומרים מארץ ישראל... הספר "זכור" מהווה מצבה המעידה ומדברת בעד עצמה.

כמוקרב היתה חלק מהגדרת הזהות האישית והקבוצתית. והיא הועדפה באופן חד-משמעי על פני תפיסת העצמי ככובש וכגיבור. בחירת השם 'השומר הצעיר' הוסברה על ידי חברי התנועה באופן מהופך לדעתם של רבים: 'קראנו לעצמנו "שומרים". בראשונה רצינו בשם זה להביע את רצוננו: אנו נידמה לאלה השומרים שהקריבו את דמם בעד ארצם ועמם'.⁹² במילים אחרות, חניכי 'השומר הצעיר' שהגיעו לארץ ופנו להתיישבות חקלאית תפסו את עצמם כמקריבים, כמתמסרים וכמתעלים.

סגפנות, ביטול עצמי והימנעות

החשבת הסבל והנזירות וראייתם כמטרה ודרך חיים וכאמצעי לחוויה בעלת משמעות היו יסודות קבועים בתפיסת העולם של אנשי 'השומר הצעיר'.⁹³ נשר כתב: 'הצעיר בעולם הזה - הוא אושר'.⁹⁴ אליהו רפפורט, דוקטור לפילוסופיה שהצטרף אל אנשי 'השומר הצעיר' בקן הווינאי, כתב שמוטב להישאר 'עניים כמות שהיינו. כי את העוני הגדול שלנו אל לנו לאבד עולמית'.⁹⁵ ושלמה הורוביץ, מדריך ומחנך בתנועת 'השומר הצעיר', כתב: 'ואולם הלא אתה יודע שאני בורח מפני כל מה שאני חושק בכל לבי ונפשי. הרי אמרתי לך שאין בעבורי דבר אחר מאשר יסורי הגעגועים אחרי האהוב, יסורי הגעגועים אחרי האהוב... אני רואה את הכל, את הכל, אני רואה אתכם, הסובלים, המתענים. אני רואה אותם, את כלם, בין הכא ובין התם, את הסובלים והלוחמים'.⁹⁶

תחושת הביטול העצמי, איון העצמיות והתודעה וכן הבקשה לאיפוס התחושות קשורות בכתיבתם של אנשי 'השומר הצעיר' הראשונים וחבריהם להשגת תובנה מעמיקה יותר. בדברים הבאים, שכתב שלמה הורוביץ, מתואר התהליך הנפשי-הרוחני ההתבוננותי (המדיטטיבי) הזה בהתהוותו:

ואני מרגיש את אפסות הבריאה, את עשר עולמנו הפנימי ודלות חיינו, את שיא רוחנו וחולשת גופנו, ואני מוצא את הבריאה כה עלובה, כה עלובה. ונדמה לי כאלו שמעתי בכי מר בוקע ועולה מחיק האדמה. ואני

לא עט, נייר ודיו, לא הימנונים, וידויים והשתפכיות, כי אם משורים, גרונים ומעדרים, מורגים וקודם-כל ידיים! הבו לנו ידיים! הדברים פורסמו בתרגום של ר' גורפיין מפולנית, ראה: שדמי (לעיל, הערה 39), עמ' 13. הודפס גם בתרגום אחר אצל שמיר (לעיל, הערה 28), עמ' 20; מינץ (לעיל, הערה 1), עמ' 88. מעניין שמשם יערי פנה לכיוון נישטאיני, אסקטי והרואי, בעוד שמבוקריו חיפשו לדעתו את החוויה המיסטית והארוטית. ובדומה לכך עיין: א' ריגר, 'תחיית הכוח' (תרגום מפולנית 'ר'ב), שדמי (לעיל, הערה 39), עמ' 17-19. והשווה: ר' בנימין (לעיל, הערה 83), עמ' 464-472. ייתכן ששתי המגמות, הקרבנית והמיליטריסטית, משקפות את שתי תנועות הנוער היהודיות הגליציאיות שהתאחדו לתנועת 'השומר הצעיר': 'דרור' הצופית, שהפכה ל'השומר', וחוגי הנוער היהודיים הציונים שהתאגדו ל'צעירי ציון' הלאומית. ראה למשל: 'אלסטר, 'ראשיתו של "השומר הצעיר" בגליציה', כהן וסדן (לעיל, הערה 1), עמ' 263-265; מינץ (לעיל, הערה 1), עמ' 19-38.

92 אבנימלך (לעיל, הערה 33), עמ' 7.

93 השווה: שפירא (לעיל, הערה 48), עמ' 11; איזנשטדט (לעיל, הערה 77), עמ' 138; ג' עפרת, "...והאמן איוב הוא!" האקספרסיוניזם המסתחרר 1919-24 [תערוכה, בית ראובן], תל-אביב תשכ"ד. על קשרים בין סגפנות לבין חילון ראה: הנ"ל, 'אחרית דבר: תמורה דתית, שינוי חברתי ומודרניזאציה, עיונים בהשלכותיה של התזיה על האתיקה הפרוטסטנטית', ובר (לעיל, הערה 24), עמ' 93.

94 נשר [אדלר], קהלתנו, עמ' 94. והשווה: 'עוצם-היסורים הוא ערובה לגאולה' (ד' סדן, 'מבוא, מגילת החזיונות', ה' לייזיק, חזיוני גאולה: הגולם, חלום הגולם, כבלי משיח, תרגמו א"ז בן-ישי וא' שלונסקי, ירושלים תשי"ז, עמ' יז). וראה גם: יערי (לעיל, הערה 58), עמ' 221-222.

95 רפפורט (לעיל, הערה 65).

96 הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 111. ובדומה לכך: אדלר (לעיל, הערה 59). וראה: שוהם, 'על "כאן על פני האדמה"' (לעיל, הערה 5), עמ' 129.

רואה שאין לנו פה כלום: לא מעשה, לא שאיפה, לא יצירה – כלום מלבד הגורל מחוצה לנו והאהבה בפנים לבנו... ואני אוהב ומתגעגע וסובל ואני מאושר בענויי ויסורי הקדושים האלה.⁹⁷

אחת הטכניקות הנפוצות להיכנס למצב המדיטטיבי היא כאשר 'כפות הידים צמודות לעיניים, כי הדמות הפנימית בוחלת בזמן ובמקום לא תוכל שאתם'.⁹⁸ בדברים אלה מתואר מצב נפשי של ביטול עצמי מתוך התבוננות פנימה (קונטמפלציה), וזאת כחלק מפעילות חברתית במחנה העבודה ה'שומרי' הציוני. מה רב המרחק בין אווירה רגשית זו ל'רגש הכבוד' ול'אקטיוויזם' המוצהר של התפיסה הציונית המקובלת.⁹⁹

אי-פעולה, הימנעות מכוונת מפעולה בהקשר של גאולה או משיחיות יהודית, אמורה היתה, על פי תפיסתם של אנשי 'השומר הצעיר', לשמור על כוחות נפשיים או רוחניים חיוניים (אף על פי שההכרעה לבסוף היא פעולה). וכך כתב דוד כהנא, ממנהיגי קבוצת ביתניה עלילית: 'ויש שיבוא הספק וילחש על אזוני: "הזהר בן אדם, שמור על האש הווסטלית היוקדת בקרבך; אל תתן פתרון למלחמת האלמנטים שבך – שב, חבוק את ידיך והמתן לגאולה ושחרור" – ולפעמים אני נשמע לו רגע קט'.¹⁰⁰

הניצוץ שבאדם

דווקא באדם הפשוט והבור מסתתר לפעמים 'הניצוץ של קדושה',¹⁰¹ ובכך מתקיים בו הפסוק 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה' (תהלים קיח, כב). שלמה הורוביץ היה מודע לקשר הרעיוני בין כתיבתו לבין הגישה החסידית והזכיר את סיפורו של י"ל פרץ 'בין שני הרים'.¹⁰² בסיפור זה מתלבט האני המספר בין החסידות למתנגדים ומעדיף את תפיסת העולם החסידית, המיסטית וההומנית, על פני ה'ראליזם' והאליטיזם המתנשא של המתנגדים.¹⁰³

התלהבות קבוצתית (אקסטזה)

הן בכתובים והן בריאיונות שנערכו לאחר שנים עם אנשי 'השומר הצעיר' סופר על מרכזיותה של חוויית ההתלהבות.¹⁰⁴ הפעולות הגופניות שהיו קשורות ביצירת מצב ההתלהבות הן: הדיבור הווידי, הריקוד – 'ריקוד ההוֹרָה... [בשירת] "אל יבנה הגליל"',¹⁰⁵ כלהקת שדים

חברות במחנה על יד כביש חיפה-ג'דה (1921)

97 הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 111.
 98 אליהו, קהלתנו, עמ' 25. ובדומה לכך: הורוביץ (לעיל, הערה 90), עמ' 68.
 99 ראה: ש' אלמוג, ציונות והיסטוריה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 17-28.
 100 כהנא (לעיל, הערה 42), עמ' 40. ובדומה לכך: הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 111. והשווה: אלמוג (לעיל, הערה 99), עמ' 36-42.
 101 הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 105. והשווה: חזן (לעיל, הערה 26), עמ' 52-54; חזן מקשר בין אהבת 'האדם הפשוט' לקומונליות וסוציאליזם.
 102 הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 105.
 103 השווה לפגישה בין י"ל פרץ ליעקב חזן: חזן (לעיל, הערה 26), עמ' 35.
 104 המילה התלהבות אינה תרגום ממצה של המושג אקסטזה, שמשמעותו לצאת מהמצב הרגיל, ועל כן אינה הולמת במדויק את התופעה הנחקרת כאן.
 105 חיות (לעיל, הערה 72), עמ' 184-185. והשווה: ש' לוריא, אנדה: פרקי חיים של חלוצה, מרחביה תשנ"ה, עמ' 37. וראה: צ' פרידהבר, 'עדויות לריקוד ההורה בקרב חלוצי העלייה השנייה והשלישית', מחקרי ירושלים בפולקלור

ומטורפים לילה שלם¹⁰⁶ - השירה, הסעודה¹⁰⁷ וההשתכרות המכוונת, דהיינו מצב של איבוד עשתונות במידה מסוימת מחמת מחשבות ופעולות - כפי שכתב הורוביץ: 'הוי שכרון העליה, שכרון קדוש!',¹⁰⁸ וכפי שתיארה רחל: 'החברה שלנו משתכרת ברקוד - משתכרת באופן פראי, עד כדי שיגעון. הולה - הוי! התהוללו! השתכרו עד כדי התעלפות!'¹⁰⁹ - וכן מחמת שתיית יין של ממש 'שהצית את האש העצורה'¹¹⁰.

סודיות

תחושת הסוד, הנעלמות וההסתר שמלווה את האדם בכל אשר ילך מוצגת בכתבים של אנשי 'השומר הצעיר' בגישות שונות ואף מנוגדות. בנימה רדופה ומסויטת תיאר זאב בלוך את תחושותיו כאדם הנמשך אל הסוד 'הקדוש', הבלתי-מפוענת, סוד הקיום, אבל אין באפשרותו לגלות את הסוד כאדם חי, ובכך הקדושה והחיים סותרים זה את זה. 'וגם אם תשיג שמץ מן הסוד הנורא - מות תמות! כן. אולי גם הזוהר הוא סוד... שכינה... "ויאמר, לא תוכל לראות פני, כי לא יראני האדם וחי".¹¹¹ ולעומת זאת הורוביץ תיאר בנימה רגועה ומפויסת את התחושה שהסוד הוא יסוד החיים, ושעליו וממנו חיי אדם מתפרנסים ויונקים:

י"ד סיון. בין השמשות, עת תתעטף הנשמה ותערוג לאין-סוף... לפני פנתי הנחמדת שבין הכרמל והים, ובקרבי געוגעים חרישים, שקט ושלוה, כאילו חדל הלב מכל מאוייו, ורק ה'טון-היסודי' של מאויים עילאים ובלתי ברורים נשאר... רגע הציצה הנשמה לנבכי הנצה, ותול כטל דמעה מעין... ובראש מנקרות מנגינות-אל, יקרות שמימיות, שאין אוזן של בשר ראויה לשמען ופה של בשר להשמיען.¹¹²

ראשוני 'השומר הצעיר' שהיגרו לארץ-ישראל ממזרח אירופה וממרכזה גם עלו אליה לרגל כבני העולם הרחב. הם היו חוצבי אבנים וסוללי כבישים, אבל הכשרת הקרקע להתיישבות היתה בעיניהם מעשה אהבה עם האדמה והנוף. הם ביקשו לראות את עצמם כממשיכים של תנועות מופת היסטוריות ארץ-ישראליות, ובו בזמן חפצו לפלס דרך רוחנית מהפכנית. תחושת הקסם העצומה היתה עבורם תוכן החיים והכוח המניע של בריאתם החדשה.

יהודי, טז (תשנ"ד), עמ' 113-126; מינץ (לעיל, הערה 1), נספח יד, עמ' 406; מ' ארוי, 'במקוה ישראל', ספר העליה השלישית (לעיל, הערה 32), ב, עמ' 715; ז' בלוך, 'ימים ראשונים', שם, א, עמ' 422-423; תחכמוני, 'יומן הקבוץ - מיומנו של חבר קבוץ, 1922-1925', ארכיון קבוץ משמר-העמק, 0.3, עמ' 12-13; שוהם, 'נאמנים לציווי' (לעיל, הערה 5), עמ' 39. וראה גם: צחור (לעיל, הערה 23), עמ' 65, 72, 74. וכן השווה: צ' ליברמן, 'מצבר-רוח', הפועל הצעיר, כ"ט בכסלו תרפ"ב, עמ' 21; ליברמן כתב שם: 'אחד הרועים המפוטרים הוציא חלילו וחצוצרתו, ובלווית המנגינה והשירה "עם ישראל חי" רקדו משך שעות שלימות. התעוררה הרוח פרשה את כנפיה, וכל העיגול בריקודו החוק נהפך לגוש אחד, אמיץ, לוחם'.

106 דרור (לעיל, הערה 41), עמ' 20.

107 עיינו: ביסטריצקי (לעיל, הערה 83), עמ' 128.

108 הורוביץ (לעיל, הערה 33).

109 הרעד (לעיל, הערה 68), עמ' 87. ובדומה לכך עיינו: חיות (לעיל, הערה 72), עמ' 184-185.

110 דרור (לעיל, הערה 41), עמ' 20.

111 בלוך (לעיל, הערה 54), עמ' 50-51. פרפרזה על הפסוק 'ויאמר לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי' (שמות לג, כ).

112 הורוביץ (לעיל, הערה 33), עמ' 109. וראה: ס' מרון, 'אחרית דבר', ע' ליבליך, קיבוץ מקום, ירושלים ותל-אביב תשמ"ד, עמ' 328-329.